

МІФИ ПРО СТЕПАНА БАНДЕРУ: СПРОБИ СПРОСТУВАННЯ

Б. Ю. Теміров, М. О. Бистра

Резюме. Розвідка присвячена спростуванню найпоширеніших міфів про С. Бандеру. Критиці піддані штампи про нього як авторитарного діяча чи розкольника ОУН, вбивство С. Бандерою Б. Перацького, його залежність від Гітлера, причетність батальйону «Нахтігаль» до масових погромів. Показано, що міфи стосовно одного з провідників ОУН зумовлені намаганням нав'язати певні ідеологічні стереотипи та браком наукової інформації.

Ключові слова: міф, Степан Бандера, спростування.

Для будь-якого народу характерна міфологізація минулого. Сучасна наука розуміє під міфами форму колективної свідомості, яка базується на уявній реальності. Часто міфи сприймаються як щось саме по собі зрозуміле і багато в чому формують суспільну думку. Не є винятком і вітчизняна історія. Міфи супроводжують найяскравіші події української минувшини, серед яких особистість Степана Бандери.

Степан Бандера – історична постать, до якої не згасає інтерес уже понад півстоліття. Протягом цього часу сформувався потужний пласт наукової та науково-популярної літератури, багатой на факти та оцінки. Доволі плідно в цьому напрямку працюють Станіслав Кульчицький, Анатолій Кентій, Володимир В'ятрович, Ярослав Грицак, Володимир Трофимович, які представляють сучасний напрям вивчення цього питання. Іншу групу досліджень становить так званий початковий етап досліджень, який репрезентують Микола Посівнич, Руслан Частий, Петро Мірчук [1-5]. Ця постать є контроверсійною для українського суспільства, а тому навколо неї циркулює безліч міфів.

Проблема зародження міфів полягає у тому, що зазвичай вони формуються на основі непідтверджених фактів. Саме тому вони потребують спростування або підтвердження, інакше перетворюються на банальні чутки. Міф зазвичай існує у вигляді певних схематичних образів та уявлень. Головна його функція – пояснення, а не пізнання. Отже, міф циркулює не для того, щоб перетворювати реальність, а щоб навпаки законсервувати її у вигляді того чи іншого образу [6, с.72-74]. Для міфів не існує межі між об'єктивним і суб'єктивним. Простір міфів закритий, завершений, єдиний можливий рух у ньому – повтор, відтворення вже чогось, що відбулося раніше. Міф при цьому функціонує як певний спосіб переживання реальності [7].

Міфом є усталена оповідь, у якій ідеться про поняття, ідеї та постаті, що вважаються особливо значущими, навіть священними в певній культурі. Важливими для приналежності певного тексту до міфів видаються такі його характеристики: тісна пов'язаність із поняттям сакральності; розповідний характер; поширення його в культурі певної спільноти; парадигматичний характер, тобто використання суспільно-культурних моделей поведінки, цінностей, які пропонує міфічна оповідь, як зразкові для членів даної спільноти [8]. Міфи, залежно від історичних і культурних умов, виконують ряд функцій: пояснюють навколишній світ; обґрунтовують і підтримують моральні принципи, забезпечують членам суспільства орієнтацію в житті; слугують каркасом колективних ідентичностей, релігійних, національних, політичних. Практично будь-яка політична ідеологія (зокрема, національна) має тенденцію до утворення кола священних понять та об'єктів, до пояснення світу через набір єдино правильних відповідей на важливі питання [8]. Отож, звернімося до аналізу найпоширеніших міфів про С. Бандеру.

Неперевірені, але бажані факти щодо цієї постаті найчастіше поширювалися представниками кіл, угруповань, яким була чужою українська національна ідея. Так, уявлення широкого кола російських публіцистів про С. Бандеру зводяться до сукупності міфологем: українсько-німецький націоналіст, колаборант, зрадник тощо. С.

Бандера в уявленні польських авторів виступав емоційним символом страждань, яких поляки з Волині та Східної Галичини зазнали від українських націоналістів під час Другої світової війни.

Серед міфологізованих сюжетів – уявлення про С. Бандеру як авторитарного діяча. Для довершення такого його образу окремі публіцисти з числа прихильників ОУН(м) однозначно твердять про несприйняття ним демократичних цінностей у масштабах Організації, а тим паче, держави. Зрозуміло, як кожен керівник, С. Бандера прагнув домінування власної політичної сили, проте ніколи не перетворював це на головну мету. Сформульований ним принцип «нашою перемогою є перемога наших ідей» реалізовувався на практиці – утворений у червні 1941 р. уряд (Українське державне правління) складався з керівників різних політичних сил [1, с.1]. Але Степан Бандера в принципі не міг бути авторитарним діячем, бо тоді він не скликав би злети ОУН, не покладався б на їхні рішення. Тому що цей орган не був ручним, вони дуже часто відхиляли пропозиції С. Бандери щодо негайного поширення національної революції за межі України.

З політичного еміграційного протистояння проростає і наступний штамп – розкольника ОУН. С.Бандера, твердять деякі публіцисти та історики, відігравав швидше деструктивну роль в українському визвольному русі, адже з його ім'ям пов'язані два розколи: поділ на ОУН(б) та ОУН(м) в 1940 р. та розлам ОУН(б) на так званих «вояків» (С. Бандера) і «літераторів» (М. Сциборський) у 1942 р. [2, с.12]. Очевидно, С. Бандера був амбітною людиною, вірив у визначальну роль вольових особистостей в історії, з дитинства готував себе до «великої місії». Він формувався в епоху, коли авторитарні тенденції домінували повсюдно, державами керували вожді. Проте саме С. Бандера очолив опозицію, яка піднялася проти «вождизму» в ОУН. Саме він і його товариші-«крайовики» протиставилися спробі становлення автократичної влади в організації на чолі з А. Мельником. Створений ними Революційний провід, попри значні повноваження Голови, був командою сильних керівників. С. Бандера як лідер вивів на керівні ролі Романа Шухевича, Василя Кука, Романа Кравчука, Дмитра Грицяя, Ярослава Старуха та інших, які очолили різні ланки визвольного руху вже після його ув'язнення, які забезпечили тривалу ефективну боротьбу підпілля. Як свідчать документи, в Проводі С. Бандери рішення приймалися більшістю, тобто кожен голос мав значення. Саме такий стиль роботи він вважав очевидним і необхідним. В одному зі своїх листів в Україну Бандера писав: «В кожному Проводі, який я провадив, зокрема в Проводі ЗЧ (Закордонних частин) ОУН існував і далі існує такий порядок: всі рішення приймаються більшістю голосів. Голоси всіх членів Проводу рівні. Справи вирішуються після всебічної дискусії. Кожен член проводу має право піддавати під розгляд і вирішення Проводу кожену справу... Це елементарні засади функціонування Проводу, і ніколи не було в нас думки застосовувати іншу методу» [1, с.3].

Найбільш суперечливим є міф про ніби-то вбивство С. Бандерою Броніслава Перацького (польського міністра внутрішніх справ). Про це пише, зокрема, Галина Гордасевич у статті «Степан Бандера: людина і міф». Однак, Омелян Сеник, однокорупник С. Бандери по Подєбрадській академії, у своєму щоденнику, відомому під назвою «Архів Сеника» заявляв, що Б. Перацького ліквідували польські спецслужби та переклали відповідальність на С. Бандеру [9]. Більше того, міністерство внутрішніх справ Польщі не надає багато років архівні документи з приводу вбивства міністра. Тому даний факт ще очікує на свого дослідника.

Серед найстійкіших і політизованих є міф про маріонетковість С. Бандери по відношенню до Гітлера. Наче б то це підтверджується фактом співпраці ОУНівців з абвером [5]. У лютому 1940 р. організація розкололася на два крила: ОУН (б) та ОУН (м). Навесні 1941 р. представники першого створили на території Польщі Український легіон у складі батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд» загальною чисельністю 800 осіб. Процесом керували Ярослав Стецько, Микола Лебідь і Роман Шухевич. С. Бандера

прямої участі не брав, однак важко уявити, що найближчі сподвижники діяли без його згоди. Того ж дня соратники С. Бандери на чолі з Я. Стецьком на зборах у львівському оперному театрі проголосили «Акт відновлення Української держави». Але ж із польської в'язниці, де він відбував довічний термін за організацію вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, С. Бандеру звільнили німці. Однак він постійно публічно стверджував, що українці повинні розраховувати тільки на себе, оскільки ніхто в незалежній Україні не зацікавлений, і будь-яка співпраця з Берліном може бути лише тактичною і тимчасовою. На цьому ґрунті він розійшовся з пронимецьки налаштованим офіційним лідером ОУН А. Мельником, якого, на відміну від С. Бандери, сучасні українські націоналісти не популяризують [1].

Наступна група міфологем стосується причетності батальйону «Нахтігаль» до польсько-єврейського погрому. Згідно з висновками урядової комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, створеної в 1997 р. за розпорядженням президента України Леоніда Кучми, вбивства євреїв, польської інтелігенції та прихильників радянської влади в перші дні окупації Львова, відомі як «різанина львівських професорів», були справою рук СД і націоналістично налаштованого неорганізованого натопу [3, с.6].

Офіційних українських істориків можна підозрювати у необ'єктивності, проте відомо, що відразу після проголошення «Акту відновлення» особовий склад «Нахтігалю» був відправлений у тижневе звільнення, а його німецький куратор Теодор Оберлендер спрямований з пониженням до Праги. Ряд дослідників не виключають, що серед погромників могли бути військовослужбовці «Нахтігалю» в цивільному одязі. Одним з убитих став рідний брат Романа Шухевича. «Оскільки це відбувалось в момент відступу під вогнем противника, то не скрізь працівники в'язниць змогли ретельно закопати трупи і замаскувати зовні», – доповідав 12 липня 1941 р. в Москву начальник тюремного управління НКВС України А. Філіппов. Сморід від тіл, які розкладались в літній спеці, стояв такий, що німці працювали в приміщеннях львівської в'язниці в протигазах. Доступ туди був негайно відкритий для населення, що багато в чому і спровокувало погром. Про страшні знахідки Геббельс широко оповістив пресу нейтральних країн. Інформація міцно закарбувалась у свідомості світової громадськості. На думку ряду істориків, влада СРСР вирішила звалити в одну купу нацистські і свої власні звірства, а заодно покласти провину на «Нахтігаль» [1].

Отже, міфи про С. Бандеру виникали через надмірну політизованість його особи. Формувалися вони, передусім, у середовищі опонентів як С. Бандери, так і ОУН в цілому. Міфи щодо постаті С. Бандери зумовлені або неповнотою знання, або намаганням експлуатувати його образ для ідеологічної обробки колективної свідомості. Тобто у переважній більшості вони є спробою пояснити ситуацію навколо українського активіста за браку перевіреної інформації. Це той випадок, коли навмисне перекручування фактів не тільки формувало неправдиве знання про погляди, політичні орієнтири очільника визвольної боротьби, але й отруювало професійну науку, демонструючи довільне поводження з минувиною. У будь-якому разі вони потребують спростування та подальшого розвінчання. Цьому, безперечно, сприятиме розширення доступу до архівних документів відповідно до нещодавно прийнятого Верховною Радою України Закону «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. В'ятрович В.М. Бандера: старі та нові міфи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mynule.com/articles/chotiri-mifi-pro-stepana-banderu>
2. Трофимович В. ОУН-невід'ємна частина української історії / В. Трофимович // Наукові записки. – 2008. – Вип.16.
3. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – 53 с.
4. Частый Р. Степан Бандера: Мифы. Легенды. Действительность / Р. Частый. – Харьков, 2007.

5. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації / Я. Грицак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Grycak.pdf>
6. Барт Р. Мифсегодня // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994. – С.72-130.
7. Универсальный украинский справочник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrinfo.com.ua
8. Гриценко О. Міфи // Нариси української популярної культури / За ред. О.Гриценка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.culturalstudies.in.ua/knigi_11_17.php.
9. Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.oun-upa.org.ua/bandera/>

УДК 94:930.85(304.2)(304.9) «1948/1953»

«ВОРОГ» У СЕРЕДОВИЩІ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ (ВІДОБРАЖЕННЯ «ЖДАНОВЩИНИ» І «ЛИСЕНКІВЩИНИ» В САТИРИЧНОМУ ЖУРНАЛІ «КРОКОДИЛ» 1948-1953 РР.)

А.В. Яковлев, Л.Б. Лихачова

Резюме. У статті відображається процес формування образу внутрішнього «ворога» у сміховій культурі СРСР у післявоєнний час. За допомоги матеріалів сатиричного журналу «Крокодил» висвітлюється напрям радянської пропаганди проти окремих верств інтелігенції періоду «ждановщини» і «лисенківщини».

Ключові слова: образ «ворога», інтелігенція, «ждановщина», «лисенківщина», карикатура.

Проблема психологічного аспекту політичного життя в СРСР – найменш розроблене в радянській історичній науці питання. Вивчення суспільної свідомості і суспільної психології підмінялось освітленням «класової» ідеології і коло дослідницького інтересу замикалося на пропагандистській діяльності більшовицької партії. У історіографії післявоєнного періоду досі переважають дослідження, що стосуються військово-політичних та економічних аспектів, а проблеми світогляду та пропаганди залишають широке поле для вивчення. Тільки з кінця 80-х років ХХ століття і після розпаду СРСР відбулася зміна в оцінках системи пропаганди і її впливу на свідомість, були виділені проблемні та дискусійні моменти. Оскільки проблема формування та функціонування образу «ворога» носила міждисциплінарний характер, перші дослідження належать вченим, що працювали в міждисциплінарних областях історії, психології та філософії: А.Я. Гуревич, Б.Ф. Поршнев та інші [1]. А. В. Фатеев у своїй монографії [2] не тільки розглянув особливості образу «ворога» після війни, а також приділив увагу таким теоретичним питанням, як поняття образ «ворога», механізм його створення та дав класифікацію ворогів.

Мета статті – відображення образу «ворога» в середовищі інтелігенції у період з 1945 по 1953 роки. У якості головного джерела використано журнал «Крокодил» – найбільш масштабне сатиричне видання Радянської держави.

У роки війни досить суворий контроль партії над творчістю представників інтелігенції був замінений на більш м'який. Однак, надії на те, що таке становище в інтелектуальному середовищі буде існувати і після закінчення війни, не знайшли підтвердження. У середині 1946 року починається тривала кампанія проти творчої інтелігенції, у діяльності якої вбачалися «вплив Заходу», «західне занепадництво», «дрібнобуржуазний індивідуалізм», «мистецтво для мистецтва» [3]. За прізвиськом людини, що проводила у життя цю кампанію, Андрія Жданова, явище отримало назву «ждановщини».

У серпні 1946 року керівництво країни піддало критиці журнали «Зірка» і «Ленінград» (останній навіть був закритий), які нібито поширювали чужу ідеологію партії через публікацію творів Анни Ахматової та Михайла Зощенка. Під удар потрапили також режисери відомих фільмів: Сергій Ейзенштейн («Іван Грозний»),